

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кравченко Олена Василівна

УДК 159.9: 159.94: 159.947:316.37: 614.84: 612.821

психологічні особливості шахрайства

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Харків 2005

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник: | кандидат психологічних наук, доцент Христенко Віталій Євгенович, Національний університет внутрішніх справ, кафедра прикладної психології, доцент.

Офіційні опоненти: | доктор психологічних наук, професор Медведєв Володимир Степанович, Київський юридичний інститут, кафедра юридичної психології, професор;

кандидат психологічних наук, доцент Лефтеров Василь Олександрович, Центр впровадження психотренінгових технологій Донецького юридичного інституту МВС при Донецькому національному університеті, начальник.

Провідна установа: | Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України,

м. Київ

Захист відбудеться “ 30 ” вересня 2005 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий “ 29 ” серпня 2005 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради Попова Г.В.

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Перехід до ринкової економіки неминуче привів до появи нових форм власності, вільного підприємництва і різноманіття фінансово-грошової діяльності фізичних і юридичних осіб, що природним чином вплинуло і на зміну криміногенної ситуації в суспільстві. Комплексний аналіз негативних процесів, що відбуваються, перш за все, в економічній сфері діяльності держави, переконує в тому, що в даний час йде кількісне і якісне перетворення злочинності. Серед економічних злочинів, які активно змінюються в ринкових умовах, особливе місце належить шахрайству.

Специфіка цього виду злочину полягає в тому, що воно придбало нові форми, які підлягають не тільки правовому, а й соціально-психологічному осмисленню. Таємниці соціальної живучості і пристосовності, а

також невичерпної різноманітності сценаріїв здійснення шахрайства вимагають спеціального психологічного дослідження. У сфері злочинних посягань шахраїв сьогодні опинилася підприємницька діяльність, зокрема: середній і дрібний бізнес, торгівля, сфера обслуговування, фінансова і банківська сфери.

За даними МВС України в результаті незаконної діяльності “фінансових пірамід” за період з 1995 по 1999 рр. було обмануто 1,7 млн. вкладників-громадян України, котрим завдано збитків на суму 155,6 млн. грн., 24 млн. 721 тис. доларів США, 354 тис. німецьких марок. Найбільшої шкоди вкладникам завдали АТЗТ “Український Будинок Селенга” (філії якого діяли майже в усіх областях і регіонах України) і Національний пенсійний фонд “Оберіг”.

Здійснений нами аналіз показує, що в загальній кількості злочинів, вчинених з 1996 до 2004 року, питома вага шахрайств залишається досить високою.

Сьогоднішня вітчизняна психологічна наука майже не має у своєму арсеналі ґрунтовних досліджень, в яких йшлося б про узагальнення психологічних засобів, прийомів, методів, використовуваних сучасними шахраями супроти потенційних жертв. Ось чому, в першу чергу, необхідно вивчати психологічну основу шахрайства, а не говорити про нього як феномен, унікальний і “непереможний”.

Природно, що рішення задачі боротьби із злочинністю немислиме без постійного розвитку юридичної психології. У цих умовах зусилля учених-юристів і учених-психологів повинні бути направлені, перш за все, на рішення найбільш важливих задач. До питань, що вимагають до себе найпильнішої уваги, відноситься проблема боротьби з корисливими посяганнями на власність, незалежно від форм її закріплення, виявлення соціально-психолого-кримінологічної ролі особи в генезисі злочинних посягань, у тому числі і корисливого характеру.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження пов’язане з реалізацією основних напрямків Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25.12.2000 № 1376; Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.04.1998 № 367; Програми розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням на 2000-2005 роки, яка схвалена рішенням колегії МВС України від 16.12.1999 № 8 КМ/1.

Об’єкт - шахрайство як вид злочину.

Предмет - психологічні особливості підготовки та здійснення шахрайства.

Мета дослідження. На основі вивчення та аналізу діяльності шахраїв здійснити теоретичне визначення психологічних підвалин окремих шахрайських дій, виявити сукупність засобів маніпулювання жертвами шахрайства, розробити рекомендацій щодо протидій шахрайству.

Мета визначила наступні задачі дослідження:

ІІ Здійснити історичний та науково-теоретичний аналіз боротьби із шахрайством; уточнити зміст основних наукових понять даного напрямку наукових досліджень в межах юридичної психології.

ІІІ Розробити соціально-психологічний та кримінологічно-правовий портрет сучасного шахрая; визначити кримінально-правову та соціально-психологічну специфіку скоєння шахраями злочинних дій.

ІІІІ Провести психологічний аналіз загальної схеми шахрайської операції; визначити її основні компоненти, маніпулятивні техніки, прийоми та засоби впливу шахрая на потенційну жертву на основі дослідження представників конкретних шахрайських спеціалізацій.

III Експериментально дослідити залежність динаміки оцінного судження потенційних жертв шахрайської операції від форми мовного впливу.

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали: принцип єдності психіки і діяльності (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв та ін.); ідеї ціннісно-нормативного підходу до розуміння особистості злочинця (А.І. Долгової, Л.В. Перова, А.Р. Ратінова), а також основні положення теорії В.Франкла, О.М. Леонт'єва, Б.С. Братуся, Ф.І. Василюка, В.В. Століна.

Методи дослідження:

теоретичні – аналіз наукової літератури, аналіз керівних документів, які стосуються організації діяльності правоохоронних органів, систематизація, порівняння, узагальнення одержаної інформації, системний аналіз отриманих даних;

емпіричні – стандартизовані спостереження, контент-аналіз кримінальних справ, біографічний метод, дослідницькі бесіди, експертна оцінка результатів експерименту;

математичні – математичне моделювання вірогідних подій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше в українській юридичній психології:

- розкрита психологічна сутність і зміст найбільш поширених видів сучасного шахрайства як умілого маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкої та максимальної користі;

- відтворена загальна схема шахрайської операції, проведено її психологічний аналіз, розкрито особливості поведінки суб'єктів злочину та визначено сукупність маніпулятивних прийомів, технік та засобів впливу шахрая на потенційну жертву;

- встановлені психологічні особливості мовного впливу шахрая на потенційну жертву, систематизовано та удосконалено понятійний апарат основних складників шахрайських маніпуляцій;

отримали подальший розвиток:

- теоретико-прикладні засади використання фахівців відділень психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності Центрів практичної психології при УМВС України в областях у складі оперативно-слідчих груп, які займаються виявленням злочинів з ознаками шахрайства.

систематизовано та удосконалено:

- понятійний апарат для характеристики шахрайських дій та проведення психологічної експертизи конкретних шахрайських операцій;

- психолого-педагогічні та методичні засади професійно-психологічної підготовки фахівців оперативно-слідчих підрозділів МВС України.

Практичне значення одержаних результатів. Практична значущість даного дослідження відзначається науково-теоретичними розробками та практичними рекомендаціями, а саме:

· пропозиціями щодо удосконалення профілактичної роботи серед різноманітних верств населення на основі визначення найбільш поширених маніпулятивних технік та прийомів, які використовуються шахраями;

· використанням одержаних емпіричних результатів для подальшого вивчення й опрацювання оперативно-слідчими підрозділами способів проведення психологічного аналізу схеми конкретної шахрайської операції;

· використанням результатів дослідження у розробці лекційних та практичних занять у межах навчальних курсів „Психологія слідчої діяльності”, „Психологія злочинного світу”, „Психологія жертви” та „Психологія оперативно-розшукової діяльності”.

Окремі положення наукового дослідження впроваджені у практичну діяльність працівників Слідчого Управління УМВС України в Харківській області (акт впровадження № 47/6018 від 29.07.05), працівників Сумського районного відділу УМВС України в Сумській області (акт впровадження від 01.07.05), працівників Управління кримінальної міліції по справах неповнолітніх в Харківській області (акт впровадження № 99/662 від 02.08.05), працівників Зарічного районного суду м. Суми, (акт впровадження від 1.07.05), працівників Управління карного розшуку в Харківській області (акт впровадження № 45/1811 від 30.07.05), працівників Фрунзенського районного відділу ХМУ УМВС України в Харківській області (акт впровадження № 59/8721 від 01.08.05), працівників Жовтневого районного відділу ХМУ УМВС України в Харківській області (акт впровадження № 65/5812 від 12.07.05).

Особистий внесок здобувача. Автором особисто здійснений теоретичний аналіз літератури, виконані всі емпіричні дослідження, проведена математична обробка матеріалів, написаний текст дисертації і формулювання висновків.

За матеріалами дослідження автором були розроблені практичні рекомендації, що до розкриття шахрайств, які відображені в публікаціях: у навчальному посібнику „Психологія преступного мира”, написаному у співавторстві з Міщенком Ю.І., Тімченком О.В., Христенком В.Є., автором класифіковані основні шахрайські операції, наведена класифікація шахраїв, відтворені поширені схеми впливу шахраїв на своїх жертв.

У навчальному посібнику „Психологическое сопровождение оперативно-служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины”, написаному у співавторстві з Тімченком О.В., Христенком В.Є., автором наводяться засоби обміну інформацією між шахраями, візуальна діагностика нещирості у поведінці учасника слідчого процесу, класифіковані умови появи чуток, наведені напрямки використання чуток шахраями.

У навчальному посібнику „Психологія слідчої діяльності”, написаному у співавторстві з Тімченком О.В., Христенком В.Є., автором розглянуто питання психологічного супроводження під час проведення різноманітних слідчих дій по фактах розслідування шахрайських дій.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена на кафедрі прикладної психології Національного університету внутрішніх справ, де проводилось її рецензування та обговорення. Положення дисертації доведені та обговорені у Центрі практичної психології при УМВС України в Харківській області, апробовані на 1 міжнародній науково-практичній конференції: Міжнародна науково-практична конференція „Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку” (Донецьк, 2005 р.) та розкриті в доповідях на 2 науково-практичних конференціях: науково-практична конференція „Юридична освіта і правоохоронна діяльність: перспективи нового тисячоліття” (Дніпропетровськ, 2001 р.); науково-практична конференція „Теорія та практика виховної роботи в ОВС України” (Харків, 2004 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 робіт автора, у тому числі: 3 навчальних посібника, 4 статті - в фахових наукових виданнях з психологічних наук, 1 стаття – у фаховому науковому виданні з юридичних наук.

Структура та об'єм роботи. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст становить 183 сторінки машинописного тексту, містить

12 таблиць та 18 рисунків. Список використаних джерел складає 272 найменування, з них іноземних джерел – 26, 5 додатків на 18 сторінках.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, сформульована мета та завдання роботи, визначено об'єкт, предмет дослідження, наукова новизна й практичне значення, висвітлено особистий внесок автора, структуру дисертації.

Перший розділ “Кримінально – правова та соціально – психологічна характеристика шахрайства” містить історико-правовий аналіз шахрайства, проведено аналіз динаміки боротьби із шахрайством за різних соціальних умов у різних державах.

На сьогодні існують деякі розходження у поглядах на сутність цього небезпечного явища з точки зору правової та психологічної науки. З погляду юриспруденції шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або надбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. З погляду ж юридичної психології під шахрайством розуміється уміле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку.

Визначено, що шахрайство належить до одного з найдавніших суспільно небезпечних діянь. Тому не випадково, що за багатолітню історію людства у законодавстві постійно удосконалювалася норма, яка встановлювала відповідальність за цей вид злочину, посилюючи покарання за такі дії.

Уперше в російському праві поняття „шахрайство” було застосовано в 1550 р., де шахрай ставиться в один ряд із розбійником (татем). І все ж чіткого поняття шахрайства, як способу здійснення злочину, не було. Термін „шахрайство” визнається складником карного законодавства в Указі Єлизавети 1753 року як один із видів обманного привласнення чужого майна, а потім у Статуті Катерини II 1781 року, у якому уперше було роз'яснено, що до шахрайства необхідно відносити: а) кишенькову крадіжку; б) раптове викрадення чужого майна, що ґрунтується на спритності, швидкості дій винного; в) заволодіння майном шляхом обману.

На відміну від багатьох інших типів корисливих злочинців, шахраї вважалися елітою, „аристократією” злочинного середовища, що в свою чергу зумовлено двома основними причинами: по-перше, специфіка шахрайства вимагала певного інтелекту й навіть здібностей; по-друге, шахраї відносно рідко знаходилися в місцях позбавлення волі - вони підкуповували служителів царської Феміди.

Кримінальний кодекс 1922 року досить широко трактував поняття шахрайства (його різновидами, зокрема, визнано фальшування деяких документів, фальсифікацію предметів). Іншими словами, шахрайство визначалося як будь-яке одержання майна з корисливою метою шляхом обману (у тому числі й торгового) чи зловживання довірою.

Перший кримінальний кодекс України 1922 р. вперше провів диференціацію кримінальної відповідальності за шахрайство залежно від форми власності, віддавши перевагу державній. КК України визначив шахрайство як присвоєння з корисливою метою майна чи права на нього шляхом зловживання довірою чи обману. Законодавець визнав за необхідне увести до складу злочину як спосіб здійснення, крім обману, і зловживання довірою.

Подальшим етапом у розвитку карного законодавства стало прийняття „Основ карного законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 р. і Кримінального кодексу УРСР 1960 р. Шахрайство визначалося у КК УРСР як заволодіння індивідуальним майном громадян чи придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

У 2001 році прийнятий новий Кримінальний кодекс України, у якому шахрайство визначається як заволодіння чужим майном чи придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою і карається позбавленням волі на різні терміни.

Таким чином, у законодавстві постійно удосконалювалася норма, що встановлює відповідальність за шахрайство, посилюючи суворість покарання за такі дії.

Більшість злочинів, які кваліфікуються, як шахрайство, здійснюють професійні злочинці. Починаючи з 60-х років ХХ століття, ґрунтуючись на різних ознаках, дослідники здійснили спроби структуризації й типології осіб, що здійснюють шахрайські зазіхання. Однак, на сьогодні в кримінології і в юридичній психології немає визначеної класифікації шахраїв.

Розкрито кримінально – психологічний портрет сучасного шахрая розглянуті особливості поведінки представників однієї кримінальної “професії” – шахраїв.

Прийнятою в кримінології та юридичній психології є така класифікація ознак, що характеризують особу злочинця: соціально-демографічні ознаки; кримінально-правові ознаки; соціальні виявлення в різних сферах життєдіяльності (іноді говорять про соціальні зв'язки); моральні властивості; психологічні ознаки; фізичні (біологічні) характеристики. Такі ознаки в різних співвідношеннях зустрічаються в роботах Ю.М. Антоняна, Б.С. Волкова, П.С. Дагеля, О.Б. Сахарова та інших.

Деякі автори (О.А. Герцензон, О.В. Рудзитіс, І.М. Даньшин, В. Шепітько, О.В. Лисодед) виходячи з проведених у 60-80-і роки ХХ сторіччя досліджень, запропонували способи структуризації й типології осіб, що здійснюють шахрайські зазіхання. Але на сьогодні немає єдиної, загально визначеної класифікації шахраїв. Найчастіше шахраїв класифікують, ґрунтуючись на різних ознаках.

Шахраї відносяться до осіб, що мають стійку антигромадську спрямованість і становлять підвищену небезпеку для суспільства, про що свідчить досить тривала злочинна діяльність.

Шахраїв об'єднує декілька загальних рис: широке використання злочинцями психологічних методів дії на свої жертви; жертва не знає про справжню мету злочинця; жертва добровільно, без жодного усвідомлюваного нею примусу, віддає необхідні злочинцю цінності; використання шахраями так званих „підставних” - начебто випадкових людей, які опинилися „випадково” на місці скоєння злочину; у більшості випадків шахраї „працюють” групою з чітким розподілом ролей; нечасте використання шахраями додаткових складних пристроїв, речей і т. ін.; часто ставлення до шахраїв не завжди однозначне, адже вони „покарали” людину, яка хотіла ”на халяву” одержати якусь вигоду.

Здійснений нами аналіз кримінальних справ (у кількості 895), що стосуються шахрайства, вивчення засуджених за ці види злочину уможливили створення узагальненого соціально-психологічного, демографічного та кримінально-правового портрету сучасного шахрая.

Більшість злочинців має неабиякий дар уяви, використовує сугестивний вплив і вміння переконувати людей. До особистих якостей належать хитрість, брехливість, уміння зацікавити собою, знання способів фальшування документів. Шахраї вміють себе подати, мають певні знання в галузі психології; уміють добре спостерігати, мають швидку реакцію на швидкозмінну обстановку. Шахраї використовують можливості перевтілення, можуть встановлювати контакти з людьми різних типів, обирають відповідну манеру поведінки. Зовнішньо – це комунікабельні, балакучі люди, спроможні швидко повернути до себе увагу інших людей, зацікавити їх, увійти в довіру, створити приємне враження надійної або потрібної людини. Деякі володіють навіть елементами своєрідного артистизму і влаштовують цілі „спектаклі” для досягнення злочинного результату; майстерності виконуваної ролі могли б позаздрити і професійні актори.

Ця категорія злочинців, як правило, старша за віком злодіїв, грабіжників. Лише 22,4% засуджених учинили злочин у віці до 30 років. У цьому виявляється специфіка даного виду злочину: складність підготовки й виконання, необхідність завоювати довіру потерпілого - усе це є доступнішим для злочинця у відносно зрілому віці.

Рівень розумового розвитку сучасного шахрая вищий середнього (більшість із них мають вищу й середню спеціальну освіту); помітним є досить значний обсяг знань, широта поглядів, розмаїтість інтересів. Тому вони можуть швидко розробити нові, не відомі практиці, способи кримінального обману чи удосконалювати колишні. Вони постійно підвищують рівень знань, особливо в тих сферах, з якими пов'язана їхня злочинна діяльність.

За темпераментом шахраї належать в основному або до сангвініків, або до холериків. Характерним для них є рухливість, легка пристосовність до швидкозмінних умов життя, контактність, комунікабельність, відсутність скутості під час зустрічі з новими людьми, відсутність афектних дій. Вони мають сильно виражені вольові якості, що виявляється, зокрема, у терплячості й заповзятості в досягненні мети, активності, наполегливості й рішучості, енергійності; характеризуються постійним пошуком тих видів діяльності, у яких найповніше зможуть проявитися їхні здібності, уміння й навички.

Використання типового психологічного портрету сучасного шахрая допомагає забезпечити найбільш ефективне проведення оперативно-слідчих заходів під час розкриття злочинів та визначення злочинців.

В цьому ж розділі розглянуті кримінально-правова специфіка способів скоєння шахрайства, основні способи впливу шахраями на своїх жертв. Основним складником шахрайських маніпуляцій є обман - свідомий вольовий акт, спрямований на досягнення визначеної мети. Психічна діяльність шахрая характеризується тим, що в його свідомості одночасно співіснують два суперечливі комплекси уявлень. Один із них – комплекс правильного відображення дійсності, який необхідно приховати, інший – комплекс неправильних уявлень, який, навпаки, треба оприлюднити жертві злочину. Відсутність першого комплексу свідчить про те, що особа не обманює, а помиляється (отже, не є шахраєм). Шахрай, усвідомлюючи хибність повідомлюваної жертві злочину інформації, свідомо вводить її в оману, використовуючи при цьому різноманітні, але найбільш ефективні в даному випадку, не тільки форми шахрайського обману (які розглядає як юридична, так і психологічна науки), а й інші маніпулятивні техніки (що є предметом розгляду лише психологічної науки).

Сьогодні у кримінальному праві обман розуміється як інформаційно-інтелектуальний вплив однієї людини на свідомість і волю іншої. На відміну від життєвого обману заради, скажімо, хвастоців, шахрайський обман завжди розрахований на відповідну поведінку, тобто обманюють, головним чином, не стільки, щоб увести в оману, як для того, щоб схилити обманюваного до визначеної поведінки.

Аналіз юридичної літератури дає можливість визначити обман як спосіб впливу на людську психіку, що полягає в навмисному введенні в оману іншої особи чи в підтримці вже наявної в неї омани шляхом передачі невідповідної дійсності інформації чи умовчання про різні факти, речі, явища, дії і т.ін. з метою схилити до визначеної поведінки.

Іншим способом шахрайства ст. 190 КК України називає зловживання довірою. Зловживання довірою відрізняється не меншою, ніж обман, різноманітністю у своєму змістовому вияві, до певної міри саме цим можна пояснити різочу відмінність у визначенні цього поняття.

Зловживання довірою як способом шахрайства, на наш погляд, необхідно розуміти навмисні дії злочинця, спрямовані на введення потерпілого в оману з використанням виниклих чи існуючих на основі особистих чи інших довірчих із ним відносин з метою вилучення й спрямування на свою користь чи користь інших осіб його майна чи придбання права на майно.

За нашим переконанням, сукупність понять, використовуваних для позначення способів і проявів таємного (неявного) примусу людини, можна розділити на три основні групи:

1.

Поняття, що в основному сформувалися й використовуються в повсякденній мові.

2.

Поняття, що сформувалися й використовуються в практиці соціального керування.

3.

Поняття, розроблені й використовувани в наукових дослідженнях.

Цілком очевидно, що деякі з понять можуть використовуватися в різних галузях і в такий спосіб уходити до різних груп. Тобто в такому поділі є певний ступінь умовності. Означений розподіл, з одного боку, відбиває динамізм і розвиток понятійного апарату, а з іншого - різноманіття й складність такого соціально-психологічного феномену, як таємний (неявний) психологічний примус людини.

Отже, до першої групи понять, що сформувалися й використовуються в повсякденній мові, можна віднести такі: "афера", "махінація", "шахрайство", "блеф", "інтрига", "крутість", "маніпуляція", "обман" тощо. Аналіз змісту понять, об'єднаних у першу групу, дозволяє зробити деякі висновки, важливі для нашого дослідження.

До другої групи можна віднести такі поняття, як "макіавеллізм", "стратагеми" і "стратагемна політика", "політичні інтриги" й "містифікації", "психологічні й таємні операції", "пропаганда" і "психологічна війна", "політичні ігри" й "несумлінна реклама" (політична й комерційна), "дезінформація" і т. ін.

Сьогодні найуніверсальнішим із понять, що відображають механізм прихованого психологічного примусу, виступає маніпуляція. Це поняття має два основних значення - пряме й переносне чи метафоричне. Як не парадоксально, але останнім часом саме переносне значення маніпуляції стає основним і провідним змістом цього поняття, що привертає до себе все більшу увагу дослідників. У своєму переносному значенні воно має досить високу диференціацію, тобто можна говорити про систему понять, для яких родовим виступає маніпуляція. У систему цих понять входять: "маніпулятивний вплив", "психологічні маніпуляції", "маніпулювання" (маніпулювання суспільною думкою, суспільною свідомістю і т. ін.), "міжособистісні маніпуляції", "маніпуляції особистістю" тощо.

Автором розроблена робоча класифікація мішеней маніпулятивного впливу на особистість, яка складається з 5 пунктів: спонукачі активності людини; регулятори активності людини; когнітивні структури; операційний склад діяльності; психічні стани. Також структуровані джерела погроз інформаційно-психологічній безпеці людини під час здійснення на неї маніпулятивного впливу.

Вважаємо за доцільне в межах дослідження визначити поняття маніпуляції як процес цілеспрямованого використання різних специфічних способів і засобів зміни (модифікації) поведінки жертви злочину, її мети, бажань, намірів, відносин, установок, психічних станів й інших її психологічних характеристик в інтересах шахрая, які могли б не відбутися, якби потерпілий знав у достатньому обсязі дані, що характеризують ситуацію, зокрема - які способи застосовувалися щодо нього, чи з якою метою їх використовували.

Другий розділ "Психологічні механізми маніпулювання свідомістю жертв в загальній схемі шахрайської операції" містить спробу визначення сучасних підходів щодо проведення психологічного аналізу, упорядкування схеми шахрайської операції й детально розглянуті особливості поведінки представників деяких "основних спеціалізацій" сучасних шахраїв.

Для того, щоб потенційна жертва повірила в обман, шахраю потрібні такі передумови: необхідно придумати й утілити в життя сценарій, який може здаватися достовірним будь-кому чи хоча б об'єктові уваги шахрая; артистично розіграти сцену обману, щоб змусити жертву повірити шахраю.

Результат дослідження свідчить, що кожна схема шахрайської операції складається з таких компонентів:

1) підготовка, вивчення; 2) пошук і заманювання жертви; 3) виконання прийому й відволікання уваги жертви; 4) вихід із гри.

Дії шахрая полягають в тому, щоб знайти потенційну жертву, відокремити із натовпу і, по суті, "обробити" її. Пошук жертви здійснюється методом візуальної психодіагностики, простіше – через зовнішній вигляд людини, встановлення внутрішніх властивостей і настроїв. Шахрай визначає такі особливості потенційної жертви: - тип людини (візуаліст, аудіаліст, кінестетик); - стратегію поведінки (агресивна, пасивна); - мова комунікації з жертвою (тип, темперамент, характер, настрої).

Візуальну психодіагностику шахрай переважно здійснює на інтуїтивному рівні, тому така не підлягає системному описові.

Як зазначав О.О. Данилов, і це підтверджено нашим дослідженням, шахрай, спілкуючись із жертвою, для досягнення успіху завжди тримається таких основних правил: 1) говорить про те, що його жертва хоче слухати; 2) говорить менше, аніж слухає, але інколи, навпаки, значною кількістю слів маскує свої наміри; 3) ніколи не сперечається; 4) легко визнає свою неправоту, якщо це може призвести до успіху; 5) старається зразу добитися від співрозмовника згоди у незначних питаннях, переходячи потім до серйозних; 6) демонструє щирі радість і зацікавлення спілкуванням, називаючи людину на ім'я, усміхаючись, виражаючи своє добре ставлення; 7) підтримує в людині усвідомлення її значимості.

Проведення психологічного аналізу схеми шахрайської операції та розкриття особливостей поведінки суб'єктів злочину можливе лише на основі дослідження представників конкретної шахрайської спеціалізації.

Для визначення схеми шахрайської операції та розгляду особливостей поведінки представників "конкретної спеціалізації" сучасних шахраїв найбільш ефективним психологічним методом є, на наш погляд, метод включеного спостереження. У межах методу включеного спостереження ми використовували методуку Є.Л. Доценко, завдяки якій фіксували основні методи психологічного впливу, що найбільш часто застосовують професійні шахраї.

Також викладені результати аналізу поведінки вуличних шахраїв, так званих "лохотронщиків". Один із поширених видів вуличного шахрайства - азартна гра. "Лохотронщики" в переважній більшості працюють групою з добре засвоєними ролями.

Переважає більшість ігор здійснюється у декілька етапів.

„Заманювання” – початок, який ніби абсолютно нешкідливий, мета якого – непомітно для неї втягнути людину в гру. Так, на вулиці можуть зупинити нібито на секунду - крутнути барабан "експрес-лото", кинути гральні кістки, розсудити суперечку - терміново потрібен хтось справедливий і незацікавлений. Найзагальніші ознаки цієї ситуації - видима відсутність небезпеки, добре розіграна випадковість. На даному етапі людині здається, нібито вона повністю контролює події і в будь-який момент може з них вийти.

„Спонування” - метою є спонукати людину взяти участь в дійстві, зацікавити жертву, переконати її в близькому успіху. Дозволивши зупинити себе на вулиці, перехожий тут же виявляється свідком того, як така ж, як він, випадкова людина раптом просто так одержує чималу суму коштів. Все відбувається стрімко: перехожий ще роздумує про те, чи прийняти цю пропозицію, а „щасливець” уже віддає гроші "старшому" і зникає – він свою роль зіграв. Інші учасники, що "раптом" опинилися поряд, підсовують

перехожому картку з цифрами й кубики, кваплять його зробити кидок, і він виявляється вдалим: випадає щасливе число.

„Гра”. Сценарії розвитку подій на цьому етапі досить багато. Основним для даного періоду гри є те, що дії злочинців спрямовано на приспання пильності жертви й виманювання в неї якомога більшої кількості грошей.

„Розставання”. Жертві весь час здається, що ось-ось вдасться відіграти хоча б частину. На цьому етапі, залежно від дій жертви, можуть вступити інші учасники злочинної групи, які раніше себе не виявляли (їх іноді називають “групою прикриття”). Ця група складається з декількох міцної статури й „переконливого” виду молодих людей, які всім своїм виглядом демонструють рішучість до активної фізичної протидії.

Схем подібних ігор безліч, але етапність у всіх однакова, відмінності виявляються тільки в техніці виконання тих або інших дій, у деталях.

Далі розкриті основні етапи та методи впливу на жертв більш досвідченими шахраями, так званими „юридичними особами”. Розглянуті найбільш поширені сценарії поведінки таких злочинців, але більш докладно висвітлена “робота” по заманюванню громадян до так званих “валютних закритих клубів” і деяких туристичних компаній.

Цілий пласт аферистів складають шахраї, що запрошують людей „заробляти стільки, скільки хочеш” в спеціально створених структурах, які часто називають фінансовими пірамідами. Шахрайські фінансові “піраміди” ввели в оману тисячі довірливих вкладників, а помилкова галаслива реклама сприяє нечесній наживі ділків.

Як конкретний приклад, наведені результати дослідження, яке було здійснено в 2004 році у м. Харкові за допомогою методу включеного спостереження про діяльність так званої “валютної піраміди”.

Проведення презентації закритого клубу було організовано дуже ретельно, із залученням фахівців у галузі соціальної психології. Часто жертви такого маніпулювання самі не могли зрозуміти, як вони „погодилися на це”, іноді вважаючи, що стали жертвами гіпнозу (хоча гіпноз у класичному розумінні не використовувався).

Звичайна людина, запрошена на зустріч, через 5 годин спілкування зі „старожилками” клубу добровільно їхала додому, привозила й віддавала деяку суму грошей (приблизно еквівалент 1500 - 3500 доларів США); потім ще приблизно стільки ж віддавала тому, хто запросив її на цю зустріч (саме така схема є основним і єдиним джерелом доходів членів клубу).

Дія на людей під час проведення таких зустрічей відбувалася із застосуванням прийомів психологічного маніпулювання свідомістю людини, яке здійснювалась у декілька етапів. На кожному з етапів (“заманювання”, “презентація”, “співбесіда”) була своя мета і застосовувались свої методи.

Третій розділ “Залежність динаміки оцінного судження жертв шахрайських дій від форми мовного впливу” містить окреме експериментальне дослідження. Проведений аналіз використання різноманітних маніпулятивних технік, прийомів і засобів впливу шахрая на потенційну жертву на прикладі діяльності закритих клубів і фірм, що займаються таймшером, не дозволив нам виявити найважливіший компонент впливу – залежність динаміки оцінного судження потенційних жертв шахрайської операції від форми мовного впливу.

В умовах безпосереднього спостереження за діями шахраїв це фактично зробити було неможливо, тому й було прийнято рішення провести окреме експериментальне дослідження.

Гіпотеза та завдання цієї частини дослідження:

- визначити ефективність мовного впливу залежно від його форми і змісту;
- перевірити відповідність теоретичних уявлень про ефективність різних видів мовного впливу експериментальними даними;
- виявити ставлення випробовуваних (населення, що потерпіло від шахрайських дій вищезгаданих трастових компаній) до змісту поняття "пуританство";
- порівняти інтуїтивне уявлення випробовуваних про поняття "пуританство" з уявленням, що може сформуватися після прочитання словникової статті;
- визначити ставлення до поняття "пуританство" в експериментальних групах й оцінити статистичну значущість розходження в оцінках.

Досліджувані повинні були визначити семантику терміну "пуританство". Наводяться інструкції для груп досліджуваних, які були розроблені з урахуванням різної спрямованості мовного впливу.

У цій частині дослідження взяли участь 440 жителів м. Харкова і Харківської області, які найбільше потерпіли від шахрайських дій трастових компаній, всі досліджувані були розподілені на 6 груп, у якій було своє завдання (таб. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Групи досліджуваних і характеристика завдань

№ | Характеристика групи | Характеристика завдання

1	Контрольна	Сформулювати ставлення, спираючись на власний досвід
2	Контрольна	Сформулювати ставлення, спираючись на тлумачення терміна в словнику
3	Експериментальна	Висловити ставлення, спираючись на "образний" опис поняття "пуританство", подати позитивні аргументи на його захист
4	Експериментальна	Висловити своє ставлення, спираючись на "понятійний" опис терміна "пуританство", подати аргументи на його захист
5	Експериментальна	Висловити ставлення, спираючись на "понятійний" опис терміна "пуританство", подати аргументи проти нього
6	Експериментальна	Висловити ставлення, спираючись на "образний" опис поняття "пуританство", подати аргументи проти нього

У ході та інтерпретації результатів дослідження побудована ймовірнісна модель, яка скоректована отриманими результатами. Зазначено, що аргументи, які викладаються "образною мовою", змінюють погляди потенційної жертви на користь шахрая більш дієво, аніж аргументи, викладені мовою "понятійною".

"Понятійна мова" в силу своєї дидактичності й сухості більш важка для сприйняття, а думки, сформульовані такою мовою, не здійснюють значного впливу на свідомість людини. Чіткість і визначеність цієї мови, чіткі межі використання слів не дозволяють шахраю описати всі "блага", що пропонуються потенційній жертві, а це, у свою чергу, заважає здійсненню замисленої шахрайської операції.

І, навпаки, "образна мова", конкретна й емоційно забарвлена, забезпечує не тільки розуміння, але й переживання висловлюваної за її допомогою думки, робить цю думку більш переконливою й дієвою.

Через свою предметність "образна мова" дозволяє шахраю знайти щось співзвучне життєвому досвіду потенційної жертви й інтерпретувати запропоновану думку так, щоб вона не суперечила такому досвідові.

У четвертому розділі "Роль жертви в механізмі скоєння шахрайства" визначається, що однією з основних ознак шахрайства є те, що злочин відбувається при активній участі жертви цього злочину, а іноді і за її допомогою. Нерідко при шахрайстві часто важко провести чітку, в моральному розумінні, розподільну грань між поведінкою постраждалих і злочинців.

Наводяться результати опитування мешканців Харківської, Сумської, Донецької, Луганської і Полтавської областей з метою визначення особистісного ставлення громадян до шахрайства. Визначено, що питома вага шахрайства є досить високою.

Також розкриті психологічні особливості поведінки потенційних жертв шахрайства. Виділені три основних моделі можливої взаємодії і взаємовпливу криміногенної ситуації, злочинця і потерпілого, які призводять до здійснення шахрайства.

При побудові першої віктимологічної моделі імовірним є те, що обставини негативного морального характеру суттєво вплинули на формування особистості шахрая. Іншими словами, вона його сформувала лише потенційно як злочинця, що, природно, не веде фатально до здійснення шахрайства або інших подібних злочинів. Однак злочинець поступає у відповідності зі своїм уявленням про ситуацію, яка конкретно склалася, з її суб'єктивним значенням для нього. За нашими даними, такі ситуації склали 33% від загального числа вивчених нами шахрайських дій. Жертвами виявлялись як позитивно, так і негативно характеризовані за місцем мешкання і роботи особи. Інакше кажучи, шахрай у подібних випадках частіше всього поступав без вибору жертви, без урахування їх особистісних характеристик.

Зміст другої віктимологічної моделі при шахрайстві характеризується тим, що намагання жертви незаконним шляхом задовольнити свої користолюбні устремління було „провокуючим” моментом в подібних ситуаціях. Вирішальним фактором, який істотно підвищував ступінь імовірності шахрайського зазіхання, виступала поведінка самих потерпілих, властивість їх особистості. В наведеній моделі криміногенних ситуацій, супровідних здійсненню шахрайства, акцент активності, вирішального значення, перенесений на поведінку і особистісні особливості потерпілого, які і виступили в якості привертаючі увагу шахрая факторів. Кількість подібних ситуацій дорівнює 60% від загальної кількості досліджених нами випадків шахрайства.

Суть третьої моделі криміногенних ситуацій, при котрих було здійснено шахрайство, полягає в тому, що вони виникають, як правило, в тих випадках, коли злочинець та його жертва були знайомі. Таких ситуацій було 7%.

Також в цьому розділі наводяться рекомендації щодо системи попереджувального впливу відносно шахрайства, яка розглядається в двох рівнях: це загально соціальне попередження і попередження, спеціально націлене на злочинність.

Ми вважаємо більш удаюю систему віктимологічної профілактики, відповідно до якої виділяються компоненти:

1. загальна віктимологічна профілактика, включаючи виявлення причин і умов, що сприяють здійсненню злочинів, якщо вони зв'язані з особистістю і поведінням потерпілих і усунення цих причин і умов;
2. індивідуальну віктимологічну профілактику, що включає:
  - а) виявлення осіб, які, судячи з їхнього поведіння або сукупності особистісних характеристик, з найбільшою імовірністю можуть виявитися жертвами злочинців-шахраїв;
  - б) організація у відношенні цих осіб мір виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки;

3. запобігання конкретних злочинів, що замишляються і підготовлюються (з використанням захисних ресурсів потенційної жертви, а також – тактичних можливостей, що виникають при організації профілактичної роботи “від потерпілого”);

4. віктимологічний вплив діяльності по розслідуванню кримінальних справ і в цілому карного права.

Основні учасники профілактики шахрайства:

- суб'єкти, що здійснюють профілактику шахрайства в силу суспільного покликання. Це некомерційні організації, суспільні об'єднання, у мету яких входить віктимологічна профілактика шахрайства;
- суб'єкти, що здійснюють профілактику шахрайства, з метою одержання прибутку. Це приватні служби економічної безпеки, власно-детективні агентства, охоронно-інформаційні бюро, для яких віктимологічна профілактика є комерційною діяльністю;
- суб'єкти, що здійснюють профілактику шахрайства з метою запобігання збитків. Як правило, це самі власники майна, що здійснюють внутрішню віктимологічну профілактику шахрайства.

Істотна роль у віктимологічній профілактиці шахрайства належить правоохоронним органам. Для ефективної профілактики шахрайства, на наш погляд, необхідно:

- установити постійний зв'язок із приватними підприємцями і юридичними особами, громадянами, які можуть стати жертвою шахрайства;
- визначити найбільш характерні способи здійснення шахрайства в регіоні і території, що обслуговується;
- організувати загальну віктимологічну профілактику через засоби масової інформації, шляхом особистих зустрічей із приватними підприємцями і юридичними особами, а також населенням;
- виявляти принципівість при залученні до відповідальності потенційних жертв за протиправну поведінку, яка детермінує здійснення шахрайства;
- налагодити обмін досвідом і інформацією з приватними службами безпеки, інформаційними бюро.

Крім цього, повинний бути створений у структурі МВС (наприклад, у штаті кримінологічної лабораторії Національного університету внутрішніх справ) Центр обліку й аналізу шахрайства, куди правоохоронні органи будуть відправляти виявлену інформацію. Цю інформацію можна застосовувати для встановлення кола потенційних жертв шахрайства, на основі виробленої „моделі” жертви.

Для здійснення віктимологічної профілактики шахрайства необхідно організувати виявлення існуючих і нових способів шахрайства на підставі зведень, що маються в кінчених виробництвом кримінальних справ, адміністративних матеріалів, цивільних справ, інформації, отриманої по “телефонах довіри” в УМВС України в областях, і створити єдиний банк даних по особах, що роблять шахрайські дії і про способи здійснення даного злочину.

Таким чином, здійснення профілактики шахрайства за наведеною схемою може: по-перше, допомогти практичним працівникам правоохоронних органів в визначенні групи осіб, які можуть стати жертвами шахраїв (так звану групу ризику, в яку входять літні люди, діти, підлітки тощо), та проведенні з ними попереджувальної роботи по профілактиці цього виду злочину; по-друге, забезпечити найбільш ефективне проведення оперативно-слідчих заходів під час розкриття злочинів та визначення злочинців, використовуючи типовий психологічний портрет сучасного шахрая та його жертви; по-третє, проводити більш якісну підготовку майбутніх правоохоронців, використовуючи аналітичні дані.

Висновки

1. Шахрайство належить до одного з найдавніших суспільно небезпечних діянь. Тому не випадково, що за багатолітню історію людства у законодавстві постійно удосконалювалася норма, яка визначала відповідальність за цей вид злочину, посилюючи покарання за такі дії. Згідно зі ст. 190 Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 року на 7 сесії Верховної Ради України, шахрайство карається позбавленням волі на термін від 2 до 12 років.

2. На сьогодні існують деякі розходження в поглядах на сутність цього небезпечного явища з точки зору правової й психологічної науки. З огляду юриспруденції шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. З огляду ж юридичної психології шахрайство - це вмиле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку.

3. Більшість злочинів, які Кримінальний кодекс України кваліфікує як шахрайство, здійснюють професійні злочинці. Починаючи з 60-х років XX століття, ґрунтуючись на різних ознаках, дослідники здійснили ряд спроб структурування й типології осіб, що здійснюють шахрайські зазіхання. Однак, на сьогодні в кримінології і юридичній психології немає визначеної класифікації шахраїв.

4. Основним складником шахрайських маніпуляцій є обман - свідомий вольовий акт, спрямований на досягнення визначеної мети. Психічна діяльність шахрая характеризується тим, що в його свідомості водночас співіснують два суперечливі комплекси уявлень. Один із них – комплекс справжнього відображення дійсності, який необхідно приховати, інший – комплекс несправжніх уявлень, який, навпаки, треба оприлюднити жертві злочину. Відсутність першого комплексу свідчить про те, що особа не обманює, а помиляється (отже, не є шахраєм). Шахрай, усвідомлюючи хибність повідомлюваної жертві злочину інформації, свідомо вводить її в оману, використовуючи при цьому різноманітні, але найбільш ефективні в даному разі, не тільки форми шахрайського обману (які розглядає як юридична, так і психологічна науки), а й інші маніпулятивні техніки (що сьогодні є предметом розгляду лише психологічної науки).

5. Передумовою кожної шахрайської операції є виконання шахраєм таких основних завдань:

- по-перше, необхідно придумати й утілити в життя сценарій, який повинен здаватися достовірним потенційній жертві;
- по-друге, артистично розіграти сцену обману, щоб змусити жертву повірити.

Виконання вищезазначених завдань не можливе без використання шахраєм різноманітних маніпулятивних технік, прийомів і засобів впливу на потенційну жертву.

6.

Кожна схема шахрайської операції має такі основні компоненти:

- підготовка, вивчення;
- пошук і заманювання жертви;
- виконання маніпулятивного прийому (техніки) і відволікання уваги жертви;
- вихід із гри.

7.

Проведення психологічного аналізу схеми шахрайської операції, розкриття особливостей поведінки суб'єктів злочину й визначення сукупності маніпулятивних прийомів, технік і засобів впливу шахрая на потенційну жертву можливе лише на основі дослідження представників конкретної шахрайської спеціалізації.

8.

Аргументи, викладені "образною мовою", змінюють погляди потенційної жертви на користь шахрая дівіше, аніж аргументи, викладені мовою "понятійною".

Це відбувається внаслідок того, що для "понятійної мови" характерною є висока узагальненість, слабке емоційне забарвлення, використання слів тільки в їхньому нормативному значенні. Формулювання понять і суджень, звичайно, здійснюється тільки за правилами формальної логіки. В "образній мові", як правило, широко використовуються виразні засоби, риторичні прийоми.

"Понятійна мова" в силу своєї дидактичності й сухості більш важка для сприйняття, а думки, сформульовані такою мовою, не здійснюють значного впливу на свідомість людини. Чіткість і визначеність цієї мови, чіткі межі використання слів не дозволяють шахраю описати всі "блага", пропонувані потенційній жертві, а це у свою чергу заважає здійсненню замисленої шахрайської операції.

І, навпаки, "образна мова", конкретна й емоційно забарвлена, забезпечує не тільки розуміння, але й переживання висловлюваної за її допомогою думки, робить цю думку більш переконливою й дієвою. Через свою предметність "образна мова" дозволяє шахраю знайти щось співзвучне життєвому досвіду потенційної жертви й інтерпретувати запропоновану думку так, щоб вона не суперечила такому досвідові.

9.

Шахрайство відноситься до розряду тих злочинів, котрі нерідко здійснюються при активній "співучасті" потерпілого. Шахрайство у всіх випадках являється результатом трьох складових: конкретної криміногенної ситуації, поведінки злочинця і потерпілого. Саме в цьому „трикутнику” міститься вузловий механізм здійснення шахрайського акту, так як, реагуючи на криміногенну ситуацію, яка склалась, обидві сторони діють у відповідності з особливостями своїх інтересів і поглядів, які нерідко у них співпадають.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Кравченко Е.В., Мищенко Ю.И., Тимченко А.В., Христенко В.Е. Психология преступного мира: Учебное пособие в схемах и таблицах. – Х.: Факт, 2004. – 194 с.;
2. Кравченко Е.В., Тимченко А.В., Христенко В.Е. Психологическое сопровождение оперативно-служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины: Учебное пособие – Х.: Факт, 2002. – 192 с.;
3. Кравченко О.В., Тимченко О.В., Христенко В.Є. Психологія слідчої діяльності: Навчальний посібник – Харків: Друкарня ГВ УМВСУ в Х/о, 2001. – 63 с.;
4. Кравченко О.В. Експериментальне дослідження залежності динаміки оцінного судження від форми мовного впливу // Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХДПУ, 2004. – вип.13. – С. 101-114.
5. Кравченко О.В. Соціально-психологічний та кримінологічний портрет сучасного шахрая //Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка Максименка С.Д. – К.: Видавництво „ГНОЗІС”, 2004. – Т. VI, випуск 8 - С. 176-183.
6. Кравченко О.В. Шахрайство як складова криміногенної ситуації в Україні: досвід психологічного дослідження // Право і безпека. – 2005. Т.4 №2 – С. 181-185.
7. Нестеров О.А., Кравченко О.В. Соціально-психологічні чинники виникнення конфліктів в сім'ях і їх наслідки”. //Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка Максименка С.Д. – К.: Видавництво „НЕВТЕС”, 2001. – Т. III, ч.3 – С. 147-151.

8. Кравченко О.В. Психологічне забезпечення діяльності оперативних груп у розкритті злочинів, пов'язаних з шахрайством // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Харків: Видавництво НУВС, 2004. - № 28. - С. 471-477.

9. Кравченко О.В. Психологічне супроводження оперативно-службової діяльності ОВС. // „Юридична освіта і правоохоронна діяльність: перспективи нового тисячоліття” – науково-практична конференція. Дніпропетровський юридичний інститут МВС України 30-31 травня 2001 року.

10. Кравченко О.В., Романенко О.В. Можливості використання соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації людини до навколишнього ціннісно-нормативного середовища // Психологічні тренінгові технології в правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Донецьк, 27-28 травня 2005 року: У 2-х ч. – Донецьк: ДЮІ МВС при Дон НУ, 2005. – Ч.1. – С. 202-210.

анотації

Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.06 – юридична психологія. – Національний університет внутрішніх справ, МВС України. – Харків, 2005.

У роботі досліджено комплекс історичних, правових, кримінологічних та психологічних проблем, пов'язаних з шахрайством, як одним із високолатентним і суспільно небезпечним способом злочинної діяльності.

Розроблено соціально-психологічний та кримінально-правовий портрет сучасного шахрая, визначено кримінально-правову та соціально-психологічну специфіку скоєння шахраями злочинних дій.

Проведено психологічний аналіз загальної схеми шахрайської операції, визначено її основні компоненти, маніпулятивні техніки, прийоми та засоби впливу шахрая на свою жертву.

Розглянуто роль жертви в механізмі скоєння шахрайства. Встановлені психологічні особливості мовного впливу шахрая на свою жертву.

Запропоновані шляхи профілактики шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, шахрайська операція, злочинна поведінка, психологія маніпулювання свідомістю, жертва шахрайства, шахрайські спеціалізації.

Кравченко Е.В. Психологические особенности мошенничества. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 - юридическая психология. - Национальный университет внутренних дел, МВД Украины. - Харьков, 2005.

В работе исследован комплекс исторических, правовых, криминологических и психологических проблем, связанных с мошенничеством, как одним из высоколатентных и общественно опасных способов преступной деятельности. Уточнено содержание основных научных понятий данного направления научных исследований в области юридической психологии.

Разработан социально - психологический и криминально - правовой портрет современного мошенника, определена криминально - правовая и социально - психологическая специфика совершения мошенниками преступных действий.

Проведен психологический анализ общей схемы мошеннической операции, определены ее основные компоненты, манипулятивные техники, приемы и средства влияния мошенника на свою жертву.

Установлено, что каждая схема мошеннической операции состоит из таких компонентов: подготовка, изучение; поиски заманивание жертвы; исполнение приема и отвлечение внимания жертвы; выход их игры. Также установлено, что для определения схемы мошеннической операции и рассмотрения особенностей поведения представителей “конкретной специализации” современных мошенников наиболее эффективным есть метод включенного наблюдения. Детально рассмотрены и представлены результаты анализа поведения представителей некоторых “основных специализаций” современных мошенников. Проведенное исследование дало возможность установить основные способы и методы воздействия на жертву, так называемыми мошенниками – юридическими лицами. Установлены основные этапы воздействия их на своих жертв при проведении мошеннических операций.

Рассмотрена роль жертвы в механизме совершения мошенничества. Выделены наиболее типичные модели возможного взаимодействия и взаимовлияния криминогенной ситуации, жертвы мошенничества и преступника, которые приводят к совершению мошенничества. Установлены психологические особенности словесного влияния мошенника на свою жертву.

Предложены пути профилактики мошенничества, которые помогут в значительной мере повысить эффективность расследования уголовных дел в отношении мошенников, поиск их и проводить на более качественном уровне подготовку специалистов правоохранительных органов.

Ключевые слова: мошенничество, мошенническая операция, преступное поведение, психология манипулирования сознанием, жертва мошенничества, мошеннические специализации.

Kravchenko E.V. The Psychological features of fraud. - the Manuscript.

The dissertation for a candidate's of psychological sciences degree on a specialty 19.00.06 - juridical psychology. National University of Internal Affairs. The Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkov, 2005.

The complex of historical, legal, criminological and psychological problems, related to the fraud, as one of extremely latent and socially-dangerous methods of criminal activity is examined in this work.

The socially-psychological and penal portrait of modern bilker is developed and the penal and socially-psychological specificity of the committing of criminal acts by them is defined. The psychological analysis of the general scheme of knavish operation is conducted, its basic components, manipulative techniques, receptions and methods of influence of swindler on a potential victim, are developed.

The role of victim is considered in the mechanism of committing of fraud. The psychological features of verbal influence of fraud on a potential victim are defined. The ways of prophylaxis of fraud are offered.

Keywords: fraud, knavish operation, criminal behavior, psychology of consciousness manipulation, victim of fraud, specializations of frauds.

Умов. друк. арк. - 1. | Підписано до друку 18.08.2005 р. |

Обл.-вид. арк. – 1. |

Наклад 100 прим. | Формат паперу 60x84 /16 |

Зам. № 023 | Надруковано в ППФ “Алмакс”, м. Харків, вул. 23 Серпня, 31-Б, тел/факс (80572) 585-385